

ՏՈՒՆԴԱՐՁ

Ծնած եմ 1914ին:

Մայրս կը պատմէր, թէ՛ զիս աշխարհ բերելէն քանի մը ամիս ետք, պայթած է Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը:

Ուրեմն, ծնած եմ շատ գէշ թուականի մը, 1914ին, Եոզկաթ, Կեդրոնական Թուրքիա:

Դեռ քանի մը ամսուան ծծկեր մանուկ, արիւնոտ ճամբաներէ անցնելով, մօրս գրկին մէջ՝ հասանք Վերին Եփրատ, Տէր Զօր: Գետին արիւնաներկ ջուրներուն երեսին մայրս տեսեր է մարդկային յօշոտուած մարմիններ, կտրուած գլուխներ, որոնց անդիմադրելի ցաւին առջեւ լաւ կը համարէ գետի յորձանգին յանձնել զիս, քան՝ գազանացած թուրք վոհմակին: Ու փորձուեր է երեքուն քաջերով առաջանալ ու զիս գետի ալիքներուն յանձնել. եւ ամէն անգամին ալ մայրական սրտի մղկտումով ետ կեցեր է: Իր վերջին փորձութեան, մօրտատիկս վրայ հասնելով, մօրս թեւէն խլելով զիս, զգասատութեան հրաւիրած է զինք. «Աղջիկ, անաստուած, եթէ վաղը մեք ողջ մնանք, դուն ի՞նչպէս պիտի դիմանաս մանչուկիդ կորուստին...»:

Տարիներ ետք, մայրս է պատմողը տարագրուած հայ խլեակներու եւ մեր ընտանիքին տանդէական ողիսականը: Մայրս, տառապանքէն կարծրացած իմ անգին մայրս, որուն քարի դէմքին վրայ պակսեցաւ ժպիտը: Այսպէս շարունակեց.

Մեր կարաւանը հասաւ Հալէպ, յետոյ ուր կայք առնելու համար, չեմ գիտեր: Քանի մը շաբթուան մեր կեցութիւնը այս քաղաքին մէջ անակնկալ փրկութեան սփոփանք բերաւ մեզի: Քաղաքի հին քաղերէն մէկուն մէջ ամսական հինգ օսմանեան ոսկի վճարելով

քակով տունի մը մէջ սենեակ վարձեցինք: Մահէն կեանք անցում մը եղաւ ասիկա: Առաջին քանի մը օրերուն քակով տան մեր սենեակին առջեւ նստած արեւ ծծեցինք, կեանք շնչեցինք: Ով գիտէր թէ ինչ պիտի բերէր վաղուան օրը:

Ամբան հեղձուցիչ տաք օր մըն էր: Հայրիկիդ հետ սենեակէն դուրս գալով, նստեցանք դրան սեմին, քիչ մը զովանալու համար: Քեզ թեւորուս վրայ մեղմիկ կ'օրօրէի: Հագիւ հանգիստ շունչ մը առած էինք, երբ տան փողոցի դուռը ահաւոր մատնութիւն մի յիշեցնող հարուածներով ստիպեց զիս ու հայրիկդ որ մէկ շունչով տանիք վազենք: Չբրակալութեան վախի ազդեցութեան տակ քեզ մոռցած էինք քակին մէջ... թուրք ոստիկաններու եւ հետաքրքիր խուժանին հետ առանձին:

Հայրիկդ եւ ես, տանիքին մէկ անկիւնը փուլ եկած, հագիւ մեր արցունքը կը խեղդէինք, մտածումներու մէջ քեզի եւ քու ճակատագրիդ հետ ըլլալով:

Ոստիկանները իրենց խուզարկութենէն դժգոհ, ձեռնուռնայն կը հեռանան քակէն, եւ անոնց հետ նաեւ քակէն դուրս կ'ելլէ քախտախնդիր խուժանը: Աղմուկ աղաղակի դադարումէն եւ խուժանին հեռանալէն յետոյ. տանիքէն վար իջանք քեզ գտնելու յոյսով: Սակայն քեզ չգտանք: Ճարահատ, վերջին յոյսով դուռ-դրացիներուն դիմեցինք, որոնցմէ ոչ ոք կրցաւ տեղեկութիւն տալ քու մասին: Այլ ողբն ու կոծը մեր քաժինը եղաւ օրերով ու ամիսներով: Ու այնուհետեւ, մեր քակը այցելող ամէն ծանօթ-անծանօթի դիմելով յոյսի եւ օգնութեան նշոյլ մը կը սպասէինք: Եւ օր մը, եղաւ այնպէս որ քու խօսքդ կ'ընէինք, երբ անոնցմէ մէկը

անսպասելի յայտնություն մը ըրաւ, գաղտնօրէն յիշեցնելով որ դրամի մոլուցումով իրենց խիղճը ծախած տանուտէրեր, իրենց գաղթական վարձուորներուն ամսուան մը ժամկետը դեռ չլրացած՝ թուրք ոստիկանապետին լուր կուտան, որպէս զի հին գաղթականին ձերբակալումէն ետք նոր մը ապահովեն: Եւ այսպէս շարունակաբար: Այսպէս օրերը եղան ամիսներ, ու ապա՝ չորս երկար տարիներ, մինչեւ որ թուրքերը նահանջեցին գլխիկոր, եւ հայ գաղթականներն ու տեղացի արարը ազատ շունչ մը փաշեցին:

Տարին 1918:

Հայրդ, որ դեռ եղբայրի մէջ տիրացած էր անձրեւանոց պատրաստելու արհեստին, հիմա տունէն ներս ապսպրանքներ կ'առնէր նորոգութեան, եւ այդպէս, գէշ-աղէկ մեր օրական ապրուստը կը ճարէր: Միշտ ալ սակայն, առիթ կը ստեղծէր թաղի շուկան իջնելու եւ հոս հոն փու մասիդ հետաքրքրուելու ամէն ծանօթ անցորդի մօտ:

Եւ այսպէս, անձրեւոտ օր մը, թաղի արար խանութպանի մը մօտէն գնումի մը ընթացքին խօսք կը բանայ փու կորուստիդ մասին: Ազնիւ արար խանութպանը կը յայտնէ, թէ՛ լաւ կը յիշէ հայ գաղթականներ ձերբակալելու ծախող դէպքը, սակայն մանուկի մը կորուստին մասին անտեղեկ է: Բայց ան ազնիւ կը գտնուի հայրդ ղրկելու ուրիշ խանութպանի մը մօտ: Այս վերջինն ալ կու տայ քեզ առեւանգողին հասցէն:

Սակայն հիմա պէտք էր ուղղակի գործի անցնիլ, ինչ որ գործնապէս բաւական դժուար էր: Արաքերէն չէինք գիտեր: Պէտք էր ազնիւ մէկը գտնել՝ քեզ առեւանգողին հետ խօսելու եւ հասկցուելու համար: Այդ օր, հայրդ եւ եւս երկար ատեն անխօս մնացինք: Լռութիւնը ինքնին խօսուն էր: Ինչ

կրնայինք ընել քեզ փրկելու համար: Սակայն անորոշութեան մէջ անցան փանի մը օրեր:

Օր մը, կէսօրուան մօտ, հայրդ սենեակի մէկ անկիւնը փաշուած, յանախորդի մը հին անձրեւանոցը կը նորոգէր, իսկ եւս սենեակէն դուրս գալով, դրան սեմին նստած արցունք կը թափէի: Ճիշդ այդ պահուն, մեր բակի դրացին սենեակէն դուրս եկաւ իրենց հիւրին հետ: Եւ ստիպուեցայ արցունքս զսպել: Անծանօթը յայտնօրէն կառավարական պաշտօնեայ ըլլալու էր, փանի որ պաշտօնական համազգեստ կը կրէր: Եւ ահա, մեր դրացին, ըստ երեւոյթին հիւրին հետաքրքրութիւնը գոհացնելու համար, կը պատմէ մեր՝ գաղթական, եւ հայրիկիդ անձրեւանոցի վարպետ արհեստաւոր ըլլալը: Յետոյ անոնք երկուքով ինծի մօտեցան, եւ եւս զիրենք ներս առաջնորդեցի, երբ արդէն հայրիկդ վերջացուցած էր անձրեւանոցի նորոգութիւնը:

Մեր բակի դրացին նախ ծանօթացուց հիւրը, որ ոստիկանատան մը պետն էր, եւ ծանօթացուց մեզ, պատմելով թուրք ոստիկանութեան կողմէ մեր հետապնդուիլը, եւ ապա՝ մանաւանդ շեշտելով փու առեւանգումդ եւ մեր ամենօրեայ տառապանքը այդ պատճառով:

Ոստիկանապետը պահանջեց որ յաջորդ օր ոստիկանատուն հանդիպինք: Մութէն լոյս ուստում մը եղաւ այս անակնկալ հանդիպումը:

Յաջորդ օր, հօրդ հետ միասին գացինք Ճիտէյտիէ փողոցի ոստիկանատունը, ուր մեր դիմումին վրայ, դռնապանը մեզ առաջնորդեց ոստիկանապետին մօտ:

Ոստիկանապետը մեզ տեսնելով, անմիջապէս ոստիկան մը կանչեց մեզի ընկերանալու, եւ իր

օգնութեամբ ուստիկանատունը բերելու համար քեզ առեւանգողը:

Բարեբախտաբար դիւրութեամբ գտանք «մարդագող»ը իր կրպակին մէջ: Ուստիկանը խօսեցաւ անոր հետ եւ յայտնեց ուստիկանատունէն կանչուած ըլլալը: Մարդը նախ դժկամեցաւ, բայց ուստիկանին հրահանգին վրայ մեզի ընկերակցելով՝ եկաւ ուստիկանատուն:

Ուստիկանապետը, մեր ներկայութեան, երբեմն մեղմ ու պարագային համեմատ խիստ հարցաֆննութեան ենթարկեց զինք: Ապա կանչեց թրքերէն գիտցող ուստիկան մը, որուն միջոցով տրուած յայտնութենէն իմացանք որ մարդը քեզ առեւանգելով, փոխան եօթը օսմանեան ոսկիի վաճառեր է ամուլ-անգաւակ կնոջ մը: Ուստիկանապետը հրամայեց մեկնիլ այդ կնոջ տունը, եւ այդ մօրուն եւ քեզ առնելով վերադառնալ ուստիկանատուն:

Ինկանք նամբայ: Թաղէ թաղ անցնելով կեցանք տունի մը առջեւ: Մարդը դրան ուռնակը զարկաւ քանի մը անգամ, մինչեւ որ կիսով բացուեցաւ: Բացողը կին մըն էր, որ իրեն ծանօթ խանութպանը տեսնելով ուստիկանի մը եւ այր ու կնոջ մը հետ, սիրտը դող ելած, փորձեց դուռը փակել մեր երեսին: Սակայն ուստիկանը արգելք եղաւ, եւ ըսաւ թէ եկած է մանուկն ու զինք ուստիկանատուն տանելու: Կինը ինքնիրմէ ելած ճիշդ ու պոռչտուով վայնասոյն մը փրցուց, ըսելով, թէ՝ մանուկը շատոնց մեռած է:

Կնկան այս խօսքին վրայ ուստիկանը հրեց կիսաբաց դուռը, ու մենք բոլորս մէկ քակէն ներս խուժեցինք, եւ սենեակէն ներս մտնելով քեզ գտանք ոտարոպիկ, գետին նստած: Այլ կրնա՞ս երեւակայել երկու մայրերու յուզումն ու լացը: Ուստիկանն ու քեզ առեւանգող խանութպանը շշմած, շուարած, հիմա կը նայէին մէյ մը ինծի, մէյ մըն ալ

մօրուիդ: Կինը ի վերջոյ հնազանդեցաւ ուստիկանին հրամանին, եւ մենք վերադարձանք ուստիկանատուն: Մեր ժամանումին՝ ուստիկանապետը ինկաւ դժուարին կացութեան մը մէջ: Երկու մայրերու եւ մէկ զաւկի հանգոյցին առջեւ պահ մը շուարած էր: Կը մտած էի թէ ուրկէ եւ ինչպէս պիտի սկսի հարցումներուն: Թէեւ ես ինքս ինծի դատաւոր էի, եւ լուծումը տուած արդէն: Առանց այս կամ այն դատելու, որոշած էի քեզ իմ գիրկս առնելով տուն դառնալ: Ուստիկանապետը սկսաւ իր հարցումներուն՝ խօսքը ուղղելով մօրուին, որ իր կուրծքին պինդ սեղմած էր քեզ: Կինը արցունքը կոկորդին մէջ խեղդելով սկսաւ պատմել:

- Զաւակ չեմ ունեցած, եւ ատոր կարօտով կը տառապէի: Մօտ չորս տարի առաջ, հայերու տարագրութեան շրջանին, քախտը այնպէս բերաւ, որ սա ձեր դիմացը նստած մարդը, որ մեր տունէն երկու թաղ անդին ինծի ծանօթ խանութպան մըն է, առիթով մը յայտնեց ինծի, թէ՝ տարագրեալ հայ ընտանիքէ մը մոռցուած մանչուկ մը գտած է, եւ եթէ ուզեմ կրնամ տէր ըլլալ անոր՝ փոխան գումարի մը: Համամտութիւն յայտնեցի, եւ նոյն օրը, կէսօրէ ետք, ան եկաւ մեր տունը փոքրիկին հետ: Զիս մի՛ դատապարտէք, Պր. Ուստիկանապետ, շարունակեց կինը, - ես ինչ յանցանք գործած եմ անտէր այս փոքրիկին մայրական գիրկս քանալով: Աչքը կեանքին քանալով, միայն զիս նանչցած ձրնոսիս մեղք է, գրացէք մեզի:

Երբ ձրնոս անունը լսեցի, բողոքելով յիշեցուցի որ իմ մանչուկիս անունը Հայկ է: Կինը առիթ չտուաւ ոչ իմ բողոքին եւ ոչ ալ ուստիկանապետին հարցապնդումին, եւ իսկոյն ըսաւ, թէ՝ Սեպտեմբեր ամսու մէջ տէր դարձած է քեզի, եւ Սր. Գէորգի տօնին՝ ձրնոս անունակոչեք է քեզ:

Հիմա, բոլորիս աչքերուն մէջ յուզում կար եւ արցունք: Ծանր լուռութիւն մը սկսաւ ննշել բոլորիս վրայ: Ոստիկանապետը լուռութիւնը խզելով հրաւիրեց կինը որ բեզ վերադարձնէ ինծի: Սակայն կինը դժկամակեցաւ եւ սկսաւ պատմել իր՝ քեզի ընծայաբերած գուրգուրոտ սիրոյն, հոգատար անքուն գիշերներուն, եւ հուսկ՝ քեզի տէր ըլլալուն համար իր կատարած նիւթական գոհողութեանը մասին:

Սակայն, ոստիկանապետը յիշեցուց անոր, որ մարդկային ազնիւ պարտականութեան հետ ապրած է մայրութեան անփոխարինելի աշխարհը, եւ հիմա կը մնայ փոքրիկը յանձնել իր հարազատ մօրը:

Ես մօտեցայ կնոջ, եւ քեզ անոր թեւերէն ազատելով, իմ գիրկս առի: Ուզեցի կուշտ ու կուռ համբուրել քեզի յայտերդ, սակայն արհեստ, քան պտղիկ մատներով արգիլել փորձեցիր՝ «պըրիտ ըմմի» նշալով (մայրս կ'ուզեմ): Ես «ըմմի»-իդ մօտեցայ, եւ իմ ջերմ ու մայրական անկեղծ շնորհակալութիւնս յայտնեցի, խնդրելով նաեւ որ չմոռնայ իր «Ճրճոս»ը, եւ յաճախ այցելէ մեզ:

Ոստիկանապետը, դառնալով ինծի, երջանկութիւն մաղթեց, ու թելադրեց որ աւելի զգոյշ տիրութիւն ընեմ քեզի: Նոյնքան եւ աւելի ուրախացուց զիս, երբ ան յայտնեց որ ա՛յ փրկուած ենք թուրքի բռնակալ լուծէն, եւ հայն ու արաբ միատեղ պիտի ապրին եղբայրական սիրով:

Ապա դառնալով կնոջ, նախ շնորհաւորեց զինք մարդասիրական իր ազնիւ վերաբերումներուն, եւ մանաւանդ որդեկորոյս մօր մը վիշտը խորապէս գնահատելուն համար: Յետոյ, դառնալով խանութպանին, անուղղակի կերպով քեզ փրկած ըլլալուն արժանի յիշատակութիւնը ըրաւ:

Ուրեմն, շնորհակալութիւն

յայտնելով հրաժեշտ առինք ոստիկանապետէն, եւ քեզ իմ թեւերուս պաշտպանութեան տակ, հասանք տուն: Դուռ-դրացի ու բարեկամներ հաւաքուեալ էին բակը: Աշխարհը իմս եղաւ, երգ ու հառաչ, ծափ ու ծիծաղ լսելով մեր շուրջը: Ա՛յ քեզ համբուրողներ, քեզ սիրողներ եւ հետաքրքիրներ ուրախութեան անմոռանալի պահեր ապրեցուցին, մինչեւ որ տակաւ հեռացան, եւ հայրդ ու ես մնացինք լացիդ ու ճիչիդ հետ առանձին:

Ի զուր քեզ գիրկիս մէջ օրօրեցի, հայերէն երգ մը երգելով: Անօգուտ: Լացիդ մէջ ես անծանօթ էի քեզի: Ճարահատ, ձայնեցի մեր դրացուին, որ փութաց եւ քու լացն ու ճիչը թարգմանեց, ըսելով որ «խըպըզ» (հաց) ու «նըպնէ» (պանիր) կ'ուզես:

Կտոր կտոր հաց ու պանիր կերցուցի քեզի, ու երբ կշտացար, աշուկներդ այնքան անոյշ ժպտացին, որ սկսայ «օրօր» երգելով քուն բերել աչքերուդ: Հրաշք: Արդեօ՞ք յիշեցիր առաջին օրերուդ քեզի երգած «Օրօր»ս, եւ այդ իսկ պատճառով ամուր փաթուեցար ինծի:

Տարիներ ետք, վերյիշելով այդ երգը, կը հարցնէիր թէ ինչո՞ւ երգին բառերը տարբեր են տան մէջ մեր խօսած լեզուին բառերէն: Յետոյ, երբ սկսար դպրոց երթալ, սորվեցար իրողութիւնը, եւ ամէն տուն գալուդ, սկսար սրբագրել:

- Ասոր «էֆմէֆ» չեն ըսեր, «հաց» կ'ըսեն, ասոր «գաշըդ» չեն ըսեր, «դգալ» կ'ըսեն:

Սիրելի մայրիկ, այս յուշը թող որդիական փունջ մը ծաղիկ ըլլայ, բուռ մը օրհնութիւն, յիշելու քեզ, ու քեզմով՝ բոլոր մայրերը, որոնք անապատի աւազաններէն մինչեւ հիւղաւանները սերունդներ փրկեցին կորուստէ եւ ուծացումէ:

ՀԱՅԿ ՊԱՐԻԿԵԱՆ